

اسم جنس و معرفه، نکره

تألیف
دکتر مهرداد معین

به کوشش
دکتر مهدخت معین

- ♦ نام کتاب: اسم جنس و معرفه، نکره
- ♦ تألیف: دکتر محمد معین
- ♦ به کوشش: دکتر بدخت معین
- ♦ حروفنگار: اصغر قاسمی
- ♦ نمونه خوان: میرزا افشار
- ♦ نوبت چاپ: نخست، ۱۲۰۰
- ♦ شمارگان: ۶۰۰ جلد
- ♦ لیتوگرافی: صدف
- ♦ چاپ متن: مهارت
- ♦ چاپ جلد: ژیک چاپ
- ♦ صحافی: حقیقت نو
- ♦ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۹۸-۲۴-۵
- ♦ قیمت: ۴,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

دفتر نشر: انقلاب، خیابان دانشگاه، شماره ۶۸ واحد ۸

تلفن ۶۶۹۷۸۵۸۲ - ۶۶۹۷۹۳۵۱

فروشگاه مرکزی: فلکه دوم تهرانپارس، خ جشنواره، شماره ۲۲۹

تلفن ۷۷۷۳۱۶۱۱ - ۷۷۷۰۲۷۶۸

پایگاه اینترنتی: www.sedayemoaser.com

این کتاب با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است.

فهرست مطالب

۹		شانه‌های اختصاری
۱۱		مقدمه
۱۱		تدوین دستور زبان فارسی
۱۱		طرح دستور زبان فارسی
۱۲		مختصات رساله‌های دستور
۱۲		روش کار
۱۲		نظرات مختلف
۱۴		سلسله جدید
۱۵		اسم جنس و معرفه، نکره
۱۷		تقسیم اسم از لحاظ تعریف
۱۷		I - نکره
۱۷		الف - تعریف
۱۸		اسم جنس
۲۲		ب - نشانه‌های نکره
۲۲		۱ - زبانهای اروپایی
۲۳		۲ - در عربی
۲۳		۳ - در فارسی
۲۳		۱ - «ی» نکره

- ۲۶ ۲- تلفظ «ی» نکره
- ۲۷ ۳- ریشه «ی» نکره
- ۲۷ ۴- فرق «ی» نکره و «ی» وحدت
- ۲۹ «ی» تخصیص نکره
- ۳۲ معانی «ی» نکره
- ۳۳ ۵- قواعد استعمال «ی» نکره
- ۴۶ ۲- «یک»
- ۴۷ ۳- «یکی»
- ۵۳ فرق نکره و اسم جنس

- ۵۵ II- معرفه
- ۵۵ ۱- تعریف
- ۵۵ ۲- انواع معرفه
- ۵۷ ۳- نشانه‌های معرفه
- ۵۷ الف- در زبانهای اروپایی
- ۵۷ ب- در عربی
- ۵۷ ج- در فارسی
- ۶۸ ۴- نکره ساختن معرفه
- ۶۸ ۵- معرفه ساختن نکره
- ۶۹ ۶- کلمات مرکب عربی با الف و لام
- ۷۱ خلاصه

به نام خداوند جان و خرد

در قلم آورد حافظ قصه لعل لب آب حیوان می رود هر دم ز اقلام هنوز
سیاس و حم ذات لایزال الهی را که توفیق چاپ مجدد کتاب های دستور زبان فارسی را
عنایت فرمود.

چاپ نخست این مجموعه شامل کتاب های زیر بوده است:

۱. قاعده های جمع - در زبان فارسی
 ۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
 ۳. اضافه، بخش نخست
 ۴. اضافه، بخش دوم
 ۵. مفرد و جمع، معرفه و نکره
- در چاپ های بعدی کتاب های فوق با عناوین زیر چاپ شد:
۱. مفرد و جمع به جای قاعده های جمع، و مفرد و جمع
 ۲. اسم مصدر، حاصل مصدر
 - ۳ و ۴. اضافه به جای اضافه بخش نخست و اضافه بخش دوم.
 ۵. معرفه و نکره، بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره»
- و بالاخره در چاپ نهایی کتاب های مذکور با این عناوین منتشر شد:

۱. مفرد و جمع
۲. اسم مصدر - حاصل مصدر
- ۳ و ۴. اضافه
۵. اسم جنس و معرفه، نکره

دکتر معین در نظر داشت که بقیه مباحث دستوری را به تدریج منتشر کند. اما تمام وقت او، غیر
از تدریس در دانشگاه تهران و کار لغتنامه دهخدا، به تدوین و چاپ فرهنگ فارسی اختصاص

یافت و دیگر وقتی برای کار روی مباحث دستوری باقی نماند.

بعد از چاپ این کتاب‌ها تا امروز دستورهای زیادی چاپ شده است. با مشکور بودن زحمات مؤلفان، متأسفانه هنوز دستور جامع و نسبتاً کاملی که بیشتر مشکلات دستوری متون کلاسیک فارسی را حل کند، تألیف نشده است. در کتاب‌های دبیرستانی استثنائات قوانین دستوری ارائه شده بیش از متن قانون چشمگیر است. مسئله مهم‌تر آن که متون کلاسیک فارسی برای حل مشکلات دستوری نیاز به کتاب‌های دستور قدیمی دارد مثل دستور پنج استاد که بیشترین کاربرد را در متون قدیمی دارد. درحالی‌که دستورهای جدید بسیاری از موارد دستوری در متون قدیمی را حل نمی‌کند. تا زمانی که دستور جامع و کامل و مورد قبول بیشتر ادیبان و زبان‌شناسان و محققان متون کلاسیک منتشر نشود از دستورهای دکتر معین و دستور پنج استاد و دیگر دستورهای قدیمی بی‌نیاز نیستیم.

نکته دیگر آن‌ها در حفظ زبان و ادبیات فارسی ناگزیر باید روش بزرگان زبان و ادب فارسی را پی گرفت. آنان که ضایع داشتند و تقدّم فضل؛ آنان که میراث هزارساله زبان و ادب فارسی را قدر دانستند، حفظ کردند. به ما سپردند. مسائل مربوط به خط و زبان فارسی را نمی‌شود به‌عنوان ابداع و نوآوری تغییر داد.

آفرین بر کلک نقاشی داد بکر معنی را چنین حسن جمیل

از کارکنان انتشارات صدای معاصر و از هیئت انتشارات، آقای محسن محمدی که زحمت چاپ این مجموعه را به‌عهده داشتند سپاسگزار می‌کم. خداوند توفیق خدمت فرهنگی به همه عنایت فرماید.

این حکایت گرچه خود افسانه است	از افسانه‌ها بیگانه است
گرچه افسانه‌ست افسانه مخوان	چون در افسانه افسون مدان
گوهر حکمت از این افسانه جوی	راه سوی معرفت آسان بیوی ^۱

مهدخت معین

فروردین یکهزار و سیصد و نود و چهار

نشانه‌های اختصاری

ج = جلد، مجلد.

ح = حاشیه.

زبان آموز = نامه زبان آموز، علی اکبر خان ناظم الاطباء، چاپ سنگی، تهران، ۱۳۱۶ قمری.

س = سطر

شاهنامه بخ = شاهنامه فردوسی، تصحیح اقبال، مینوی، نفیسی، به سرمایه کتابفروشی

بروخیم، ۱۰ مجلد، ۱۳۱۳ شمسی.

ص = صفحه.

قبه‌فی = دستور زبان فارسی، عبدالعظیم قریب، انتشارات بهار، بدیع الزمان فروزانفر،

جلال‌الدین همایی و رشید یاسمی، چاپ کتابفروشی علمی، ۲ جلد تهران (بدون تاریخ).

کاشف = دستور زبان فارسی، غلامحسین کاشف، اسلامبول، ۱۳۳۰ قمری.

نهج الادب = نهج الادب، نجم‌الغنی خان، لکهنو، مطبعة نول کشور، ۱۹۰۹ میلادی.

به نام خدا

مقدمه

تدوین دستور زبان فارسی

تدوین دستور کامل زبان فارسی، مادی تاریخی و فرهنگ لغات محلی (لهجه‌ها) - با توجه به اوضاع و مقتضیات کنونی - در صورتی امکان‌پذیر است که مباحث مختلف آن جداگانه مورد تدقیق قرار گیرد، و این نیز بیش از مراجعه به متن دست‌نویس‌ها، که تاکنون به فارسی و به زبانهای دیگر راجع به زبان فارسی نوشته شده، محتاج به استرای نام - یا نزدیک بدان - در متنهاى نظم و نثر و زبان مخاطب فارسی زبانان است. گروهی از معاصران با بدین کار اهتمام بلیغ دارند، و یادداشتهایی گردآورده‌اند، و بعضی آنان برخی از یادداشتهای خود را منتشر کرده‌اند، و این روشی است پسندیده، چه هر گاه همه کسانی که درین راه خطیر گامزن هستند، یادداشتهای خود را تهذیب و اصلاح و منتشر کنند، پس از فحوص و نقد ادیبان راه تدوین دستور فارسی و دقیق زبان فارسی، از میان آن همه تبعات هموار خواهد شد.

طرح دستور زبان فارسی

نگارنده از سال ۱۳۳۱ شمسی - به تشویق دوستان فاضل - بر آن شد که یادداشتهای دستوری خود را تدوین کند، و به عنوان «طرح دستور زبان فارسی» به تدریج انتشار دهد، و در طی نه سال شماره‌های ذیل ازین سلسله انتشار یافته:

۱- قاعده‌های جمع در زبان فارسی	۱۳۳۱ شمسی
۲- اسم مصدر، حاصل مصدر	۱۳۳۲ شمسی
۳- اضافه، بخش نخست	۱۳۳۲ شمسی
۴- اضافه، بخش دوم	۱۳۳۹ شمسی
۵- مفرد و جمع، معرفه و نکره	۱۳۳۷ شمسی

مختصات رساله‌های دستوری

درین سلسله، ساله‌ها بیش از قیاس، روش استقرا بکار رفته، و شاهدها نیز از نظم و نثر قدیم و متوسط و متأخر و معاصر، از گویندگان و نویسندگان فصیح، و غیرفصیح، و از زبان ادبی و زبان عامیانه و مخاطب برگزیده شده است.

رسایل مذکور تنها شاخص دستور زبان فارسی نیست، بلکه مشتمل بر نکات دستور تطبیقی (Grammaire comparée) تاریخچه دستور زبان فارسی - یعنی تاریخ تحولات این زبان - و نکات مربوط به انشا و احیاء آرای فارسی نیز می‌باشد.

روش کار

قصد ما آنست که برخی از مباحث اصلی دستور زبان فارسی را - که در طی سالیان دراز یادداشتهایی درباره آنها تهیه شده - منتشر سازیم. در تئورین این مباحث نیز از تحقیقات پیشینیان و معاصران - ایرانی و غیرایرانی - استفاده می‌کنیم، و پس از تدوین هر رساله، آنرا از نظر چندتن از دوستان فاضل که در دستور زبان کار کرده‌اند می‌گذرایم، و نظرات ایشان را - پس از تدقیق و جرح و تعدیل - به نام خود آنان در رساله وارد می‌کنیم. بنابراین گفته شد، این سلسله مباحث دستوری کار یک تن نیست. با اینهمه مدعی آن نیستیم که رساله‌های مذکور بی نقص است، زیرا کمال مطلق هیچگاه بشر را میسر نیست، و ما در هر رساله تکرار کرده‌ایم که خردمندان فاضل نظر خود را در اصلاح و اضافه و نقصان مطلب و شواهد برای ما بنویسند، تا در چاپهای آینده به نام خود آنان درج گردد.

نظریات مختلف

عده‌ای می‌گویند: «هنوز زود است که دستور زبان فارسی تدوین و طبع شود.» اینان چند گروهند: دسته‌ای دلیلی بر این مدعی اقامه نمی‌کنند، و اساساً با هر کار مثبتی مخالفت می‌ورزند، و ما را

با آنان کار و گفتار نیست. گروه دیگر گویند: «دستور را یک تن نمی‌تواند بنویسد.» این گفتاریست درست و «قولیست که جملگی برآند.» در این راه مشکل، از سویی عده‌ای از دوستان با ما همکاری دارند، و از سوی دیگر در درس «دستور زبان فارسی» دوره دکتری ادبیات، در دانشکده ادبیات، دانشجویان فاضل هر یک مباحثی از مباحث دستور را مورد تدقیق قرار می‌دهند، و نتیجه کار آنان پس از تهذیب و تنقیح به نام خود آنان چاپ خواهد شد.

گروه دیگر گویند: «تا همه متناهی نظم و نثر فارسی طبع نشود، دستور زبان فارسی نباید تدوین گردد.» ادعایی است شگفت، چه این عده همین گفتار را درباره «لغت‌نویسی» فارسی نیز تکرار کنند و گویند: «تدوین لغت فارسی نباید صورت بگیرد جز پس از تصحیح و طبع کلیه متون.»

اما باید دانست که تصحیح متون جز با مراجعه به کتب لغت و اطلاع بر قواعد صرف و نحو زبان میسر نیست. پس در صورت «دور» لازم آید: دستور و لغت را نباید تدوین کرد، زیرا همه متون چاپ نشده، متون را نباید تصحیح کرد، زیرا لغت و دستور زبان نگردیده است! عقل سلیم حکم می‌کند که مراجعه به متون نظم و نثر چاپ شده و نسخ خطی — تا آنجا که مقدور است — و با استفاده از تحقیقات دانشگاهیان و معاصران — شرقی و غربی — دستور زبان و لغت تدوین شود، و همین دستور و لغت تصحیح متون مورد استفاده قرار گیرد. متناهی که بعداً تصحیح و طبع خواهد شد، ناگزیر بعضی نقایص دارد که لغت و دستور را روشن خواهد کرد، و موجب تجدید نظر در برخی از قواعد دستوری — که بر اثر استزای ناقص صورت قاعده بخود گرفته — خواهد شد.

بنابراین در طبع مجدد دستور و لغت (هر دو) اصلاحاتی به عمل خواهد آمد، و این مجموع برای چاپ مجدد همان متون طبع شده — که غالباً اشکالاتی همراه دارند — بکار خواهد رفت، و بر مواضع تاریک آنها روشنائی خواهد افکند. بنابر آنچه گفته شد طبع و انتشار دستور و لغت و متون نظم و نثر، متلازم یکدیگر و غیرقابل انفکاک‌اند. این نکته را هم باید در نظر داشت که اگر منتظر طبع تمام متون (نظم و نثر) فارسی بشوند، شاید ناگزیر گردند یک قرن انتظار بکشند، چه بتحقیق از آغاز ایجاد چاپخانه در ایران تاکنون عشر کتابها و رساله‌های پارسی طبع و منتشر نشده است. جمع‌آوری نسخه‌های خطی و عکس‌برداری از نسخه‌های موجود در ایران، ترکیه، افغانستان، پاکستان، هندوستان و کشورهای اروپا و آمریکا خود کاریست عظیم، و مستلزم مدت و فرصتی طولانی و صبر و حوصله‌ای عظیم و صرف وجهی هنگفت می‌باشد. درین صورت جایز نیست که تدوین لغت و دستور زبان فارسی را به یک قرن بعد موکول کنیم.

سلسله جدید

آقای ابراهیم رمضانی مدیر کتابخانه ابن سینا «سازمان چاپ و پخش کتاب» بر آن شده‌اند که سلسله طرح دستور زبان فارسی را از شماره اول طبع کنند. تجدید طبع رسایل چاپ شده به قرار ذیل صورت گرفته:

- شماره ۱- مفرد و جمع (به جای قاعده‌های جمع، چاپ ۱۳۳۱ و مفرد و جمع، چاپ ۱۳۳۷، با تجدیدنظر) (این رساله در دی‌ماه ۱۳۴۰ طبع و منتشر شده).
- شماره ۲- اسم مصدر، حاصل مصدر (به جای اسم مصدر - حاصل مصدر چاپ ۱۳۳۲ با تجدید نظر) (این رساله در آذرماه ۱۳۴۱ طبع و منتشر شده).
- شماره ۳- اضافه (تجدید طبع اضافه بخش نخست، چاپ ۱۳۳۲ و بخش دوم، چاپ ۱۳۳۹، با تجدیدنظر) (این رساله در شهریورماه ۱۳۴۱ چاپ و منتشر شده).
- شماره ۴- معرفه و نکره (تجدید طبع بخش معرفه و نکره از «مفرد و جمع و معرفه و نکره» چاپ ۱۳۳۷، با تجدید نظر) (کتاب - ضری).
- پس از طبع و انتشار رساله‌های مذکور، باحث دستوری - که تاکنون چاپ نشده - به تدریج به طبع خواهد رسید.
- از خدای بزرگ توفیق می‌خواهیم.

تهران، اسفند ۱۳۴۱